

12. Потебня А. А. К истории звуков русского языка : Этимологические и другие заметки / А. А. Потебня. – Варшава, 1880. – Ч. 2. – II, 31, 70, 25 с.
13. Потебня А. А. Разбор сочинения П. Житецкого «Очерк звуковой истории малорусского наречия» / А. А. Потебня. – К., 1876. – СПб, 1878. – 76 с.
14. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. / І. М. Рябініна – Слов'янськ : Видавець Маторін Б. І., 2011. – 174 с.
15. Франчук В. Ю. Харьковская лингвистическая школа / В. Ю. Франчук, Ю. В. Рождественский // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 569–570.
16. Шахматов А. А. Русский язык : лекции, читанные в Моск. ун-те. 1890–91 ак. г. / А. А. Шахматов. [– Литограф. изд. – М., 1890–91]. – 179 с.

УДК 336.742:398.3

Т. В. Охріменко

Київський національний лінгвістичний університет

**Сакральне значення золота та грошей
у спільнослов'янських фольклорних формулах
(на матеріалі творів О. О. Потебні)**

Охріменко Т. В. Сакральне значення золота та грошей у спільнослов'янських фольклорних формулах (на матеріалі творів О. О. Потебні). Стаття містить аналіз міфопоетичної концепції О. О. Потебні, в якій відображені уявлення слов'ян про найважливіші елементи грошової культури, пов'язаної із символікою золота, дорогоцінних металів, потаємних скарбів, цінних природних ресурсів, первинних елементів буття, жіночого начала, небесного та потойбічного світу. Народнопоетичне тлумачення феномену багатства включає в себе таке: здоров'я людини, родючість землі, юну дівочу красу, плідність та щасливу долю молодої сім'ї, довгі та веселі роки життя, добробут у господі, Божу ласку, допомогу та прихильність пращурів.

Ключові слова: народна поезія, символіка багатства, грошова номінація, грошова культура.

Охрименко Т. В. Сакральное значение золота и денег в общеславянских фольклорных формулах (на материале произведений А. А. Потебни). Статья содержит анализ мифопоэтической концепции А. А. Потебни, в которой отражены представления славян о наиболее важных элементах денежной культуры, связанной с символикой золота, драгоценных металлов, тайных кладов, ценных природных ресурсов, первоэлементов бытия, женского начала, небесного и потустороннего мира. В народнопоэтическое объяснение феномена богатства включается следующее: здоровье человека, плодородие земли, юная девичья красота, плодovitость и счастливая судьба молодой семьи, долгие и радостные годы жизни, достаток в доме, Божья ласка, помощь и поддержка предков.

Ключевые слова: народная поэзия, символика богатства, денежная номинация, денежная культура.

Okhrimenko T. V. The sacred value of gold and money in the joint Slavic folk formulas (based on the works of O. O. Potebnya). The article analyzes the mythological concept of Olexandr Potebnya, a well-known Ukrainian folklorist and ethnographer. Potebnya's works on the mythology and folklore of the Slavs reflect the ancient notions of our ancestors about important common elements of monetary culture. This culture is associated with such symbols as gold, silver and other precious metals, hidden treasures, valuable natural resources, primary elements of being (earth, water, fire, air, thunder), women's origin, heavenly and demonic worlds. Folk, poetic interpretation by the Slavs of the phenomenon of wealth includes the following: human health, fertility of the land, young maiden beauty, fruitfulness and happy fate of the young family, long and fun years of life, welfare in the economy, God's favor, help of ancestors.

Key words: folk poetry, symbols of wealth, money name, money culture.

Дослідження феномену грошей як унікального явища, заглибленого в історію та культуру людства, важливе тому, що відбиває одну з найдавніших та найстійкіших сфер господарської діяльності людини та суспільства в цілому – царину грошового обігу, бо ж саме гроші є основною мірою вартості об'єктів матеріального світу. Однак,

незважаючи на багатомісність дослідження і велику кількість теоретичних концепцій грошей, людство сьогодні не має однозначної й остаточної відповіді на питання, що ж таке гроші [14:22]. Цей факт пояснюється тим, що суть грошей змінюється адекватно змінам характеру історично визначених економіко-суспільних відносин, в яких вони функціонують [4:5–8; 20:18–19]. Ставлення до грошей суттєво впливає на формування не лише

матеріальних, а й ідеологічних, морально-етичних цінностей суспільства, які відбито в універсальних та національних ідеологемах [3:250], що можуть сягати задавнених, міфопоетичних витоків мови.

Існує значна економічна, історична, нумізматична, соціальна, юридична та політична література про грошову систему та грошові відносини у різних країнах. У східнослов'янській філології праці лінгвістів, що присвячені найменуванням грошового обігу, звернені до аналізу міждисциплінарних зв'язків із такими гуманітарними науками, як політологія, соціологія, правознавство, державне управління тощо (Александров Д. В., Римар А. П., Шкребець М. С., Анікаєва О. О., Дмитрієвська Н. О., Зубіашвілі І. К., Баранов О. О., Лосевський Д. А., Коцюба Н. Й.); зосереджені на дослідженні термінології або ж системи окремої мови грошового обігу, зокрема товарно-грошових відносин, фінансового, правового та юридичного сектору грошової політики (Кришталь С. М., Шпильківська О. В., Бойко Л. П., Михайленко Л. Л., Рудакова Т. М.); заглиблені в етимологію та історію окремих грошових номінацій слов'янського мовного простору (Чернов Є. І., Рябенко М. Г., Гладкий В. Д., Котляр М. Ф., Колобова І. Н., Тхоржевський Р. Й., Дмитрієнко М. Ф., Ющенко В. А., Шуст Р. М.) та вивчають пов'язаний із такими номінаціями концептуальний рівень мови, лінгвокультурне підґрунтя, зокрема досліджується концепт «гроші» й протоконцепт «багатство/бідність»; аналізуються етнічні особливості мовних картин світу на матеріалі словників, пам'яток давньої писемності та сучасних художніх творів (Карасик В. І., Голубовська І. О., Яроцька Г. С., Прихода Я. В., Унук З. І., Богданова Л. І., Дроздова С. О., Сурмач О. Я.).

Однак потребує детального вивчення сакральне, міфопоетичне значення грошей та пов'язаних із ними символічних асоціацій (відбитих у номінаціях дорогоцінних металів – золота, срібла тощо) у багато представленому слов'янському фольклорі, відомим збирачем та поціновувачем якого був Олександр Опанасович Потебня – вітчизняний філолог і філософ широкого кола інтересів у галузі лінгвістики, етнографії, фольклору, літературознавства, психології та психолінгвістики [19:3; 9:67], фундатор Харківської філологічної школи [11], теоретик національного питання у зв'язку з філософією мови [10:6], зрештою, знавець багатьох мов і талановитий виконавець українських пісень [18:444–445]. О. О. Потебня так пояснював свою зацікавленість усною народною творчістю слов'янських та споріднених із ними народів: «При богатстве мифологических материалов, сохранённых в памяти народной, с одной стороны, и при крайней бедности письменных материалов,

с другой, следует большего ожидать от пользования первыми, чем вторыми, тем более, что первые сохранились несравненно лучше и, несмотря на язык, несравненно древнее, чем вторые» [19:346]. Зауважимо, що фольклорно-етнографічні роботи О. О. Потебні – одна з перших спроб увести українську, східно- і взагалі слов'янську міфологію в коло міфологій індоєвропейських [7:77].

Матеріалом дослідження обрано статті О. О. Потебні, які містять авторський (глибоко пережитий та «пропущений крізь себе») аналіз різножанрового фольклорного матеріалу східнослов'янських народів та які дозволяють описати символи грошової культури слов'ян: «О некоторых символах в славянской народной поэзии» [13] та «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» [12].

Вважається, що гроші насамперед є поняттям економіки. Більше того, існує думка, що вивчення грошей значною мірою визначило формування економічної теорії як науки [4:5]. У традиційній економічній теорії гроші тлумачаться як металічні або паперові знаки, які є мірою вартості при купівлі-продажу та виконують роль загального еквівалента, тобто виражають вартість усіх інших товарів та обмінюються на будь-який з них [2:216; 5:186; 15:76]. Натомість у міфопоетичній традиції слов'ян гроші як металічні монети або паперові знаки не є давнім символом. Архаїчне, міфопоетичне значення грошей як міри вартості усіх товарів, як універсального товару або цінностей загалом відбито у давній символіці золота та пов'язаного із ним існування потаємного скарбу [17:190–191, 227–228; 6:253]; подібна символіка представлена й у міфопоетичному розумінні багатства як такого та у поясненні згубної дії демонів Злиднів, які відбирають багатство та втілюють у собі бідність [17: 45–46, 185; 6:247].

У давній слов'янській міфології золото не лише ототожнюється із цінним, «благородним» металом жовтого кольору (з якого карбуються гроші), не лише дає первісні уявлення про багатство / бідність (злидні), але й містить цілий ряд інших ознак: воно символізує дівочу красу, талант та вдачу, довге життя, є чудодійним та лікувальним засобом, досконалим витвором, співвідноситься із символікою світла, сонця, місяця, загалом представляє сферу божественного або й демонічного, потойбічного світу [17:190–191; 6:253–254]; і лише серед останніх тлумачень (тобто пізніших в історичному розвитку мови) знаходимо значення золотих монет та грошей в цілому [6:253–254].

У статті О. О. Потебні, присвяченій дослідженню прадавніх символів слов'янської народної поезії, найперше значення *золота*

співвідноситься із *світлом*, *вогнем*; автор також відмічає, що це слово вживається із постійним епітетом *красний* і тлумачиться як ознака *краси*, зокрема *дівочої* [13:28]. Вказана символіка здавна притаманна давньослов'янській культурі. До прикладу, в українській народнопоетичній творчості знаходимо весільні пісні про дівочу красу, яка дарується парубку: «Іде Маруся до вінця, Сіє золото з рукавця, За нею батенько ступою, Збирає золото рукою», але зібрати золото і утерти сльози вдається тільки милому [6:253]. Наведемо паралельні приклади О. О. Потебні: вирази «красная девица», «дівка, краша злата»; слова пісні «Под горой, горой високою, Что кипит колодезь с красным золотом, Красны девицы расчерпывают, Коя чарой, коя ковшиком. Одна Машенька целым кубцом. Кому кубец отдать с красным золотом?...Как отдам кубец Ксенофонтушке, Ксенофонту да Кирилловичу...» [13:28, 31]. Порівняймо із перекладом сербського дівочого замовляння на красу: «Все девушки сороки и вороны, а я птица-перепелица с золотыми крыльями» [17:191] та з українським традиційним висловом «Від злата аж капає» [6:253]. Бачимо, що золото у слов'янській народній поезії може трансформуватися: позначати твердий стан (при описі фізичної вроди дівчини), легкий і повітряно-прозорий (як проміні світла), може наблизитися до рідини (золото розливається, кипить, його набирають у чари, подібно до вина, ним пригощають кохану людину) або бути атрибутом чарівного птаха (перепелиці із золотими крилами).

Цікаво, що О. О. Потебня згадує про інше слово спільного творення із «золотом» – епітет *зелений* [13:31]. Така дивна спільна етимологія підтверджується сучасними дослідженнями української етнокультури: зелений колір здавна пов'язується із весною, зеленими нивами, що мають дати врожай; водночас символізує молодість, надію, радіщі життя; ту саму символіку має й зелене вино [6:242], що засвідчується й пісню про молоду вродливу наречену, записаною О. О. Потебнею.

У весільному фольклорі слов'ян епітет «золотий» призначається для *всього, що належить нареченій* (до її коси, вінка, обручки, одягу тощо) та *молодцям* загалом. Так, у болгар заможні господарі намагалися покрити сусальним золотом усі весільні атрибути для молодят: віночки, обрядове деревце та його прикраси [17:191], у чому можна вбачати побажання новій родині не лише молодості і краси, а й багатства, добробуту. Порівняймо із сербським ворожінням про майбутнє заміжжя: дівчина зав'яже золоту та звичайну нитку на двох цибулинах; якщо цибулина із золотою ниткою за ніч виросте вищою за цибулину із звичайною ниткою, дівчина вийде заміж у багатий дім [17:191].

Слов'янські вірування ототожнювали *багатство* із великою кількістю земних благ, матеріального добра, добробуту загалом та пов'язували багатство із долею, вдачею, Божою ласкою, допомогою та прихильністю прашурів. Суспільне, сімейне, особисте багатство складали: худоба, врожай плодів, а також *золото*, *срібло*, *гроші* [17:45]. Багатство – основна мета багатьох ритуалів сімейної та календарної обрядовості. Зокрема, аби стати багатим, вмивалися у Великий четвер водою, в якій лежали золоті та срібні речі, монети; ховали гроші під подушку новонародженого; трусили гаманцем чи хапались за монети із появою молодого місяця, при першому громі; осипали зерном молодят [17:46].

Багатство завжди пов'язували із потойбіччям та *нечистою силою*. Великим багатством володіє диявол (чорт), змії (змія), домовик. Диявол купує за багатство душі [17:46]. *Вогонь* також символізував багатство. Білоруси вогонь називали багатцем (згадаймо укр. Багаття – вогнище, ватра – О. Т.). Македонці вважали, що бачити уві сні пожежу у своєму домі – до багатства [17:46]. Натомість у О. О. Потебні символом багатства, не пов'язаним із золотим кольором та сонячною символікою, виступає *дощ* – небесний напій, який «годує» землю, а хмари уявляються коровами [12:418].

Подібно до вище згаданої весільної сакралізації золота, О. О. Потебня у весільних обрядах та ворожіннях на заміжжя вбачав *побажання молодцям краси, здоров'я, молодості, родючої землі та плодovitої сім'ї, багатства загалом*. Вчений писав: «Известен повсеместный обычай обсыпания молодых... чтоб хлеб родил колосистый и чтоб сохранялась красота и здоровье молодых... Цель обсыпания: ...плодородие земли и плодородие людей. В обсыпании деньгами (золотыми монетами – О.Т.) значение богатства, разумеется, заметнее других... Символическое значение покровения (нареченой – О.Т.) есть здоровье, красота, богатство и плодородие» [12:142, 152].

Смерть молодої людини, яка вмерла передчасно, у слов'янській міфології розумілася як шлюб, одруження із «сирою землею», із ямою. Тому поховання юних та незаміжніх у народі прирівнювалося до весілля. О. О. Потебня для унаочнення даної думки наводить приклад: «В Сербии посыпают деньгами (золотыми монетами – О.Т.) не только скрину невесты, но и гроб умершей девицы» [12:144–145].

Цікаво, що у результаті дослідження мовного матеріалу пісень, зокрема українських, О. О. Потебня доходить висновку, що *символом дівчини-нареченої, дружини, господині виступає сонце, а чоловіка втілює місяць* [12:264].

Сакральні, символічні значення золота як світла (зокрема сонячного) та молодості, здорової краси підтверджуються розвідкою українського вченого з приводу міфологічного значення ряду давніх ритуалів, обрядів та вірувань слов'янських та споріднених із ними народів. О. О. Потебня відзначає численні приклади народної обрядовості, в яких золотий колір (а подекуди такий сліпучий, що аж білий) співвідноситься перш за все із сонцем. Такими є замовляння, ігри, приповідки *напередодні Різдва в очікуванні народження нового сонця*. Вчений пише: «У чехов накануне Рождества говорят детям: «Если весь день будете постить, то ввечеру, когда появятся на небе звёзды, увидите между ними золотое теля и золотых поросят». ...Это известие следует понимать как рождение языческого, солнечного бога [12:116]. ...В Швабии видят белого поросёнка с золотой цепью на шее. ...По словацкому поверью, на Рождество видно, как это поросёя бегаёт по вершинам стрех. Дети называют солнечный отблеск в зеркале «золотое поросятко». В словацкой игре ... прячут золотое поросёя, как в Чехах – золотой перстень. ...Нужно будет видеть в золотом или белом поросёнке недавно родившееся солнце. ...Кто видит золотое поросёя, то говорит, что для того, чтобы найти его, нужно перейти море и сплести золотую верёвку. ...Несомненно, что море есть небесное море облаков и что, значит, золотое поросёя является на небе» [12:115].

О. О. Потебня наводить приклади ритуальних дій навколо *літнього купальського вогнища*: «...Немецкие свидетельства о том, что живой огонь (далее – лесной, царь-огонь, лекарственный, золотой – О. Т.) получали, вертя колесо вокруг оси, не оставляют сомнения в том, что купальский огонь, подобно всем праздничным, изображал, как зажигается небесное колесо, солнце. ...Солнце пляшет, т.е. кружится подобно колесу или жернову» [12:404]. Дослідники українського фольклору відзначають, що «О. О. Потебня чи не вперше звернув увагу на те, що сонце в українських народних піснях порівнюють з колесом («Колесом сонечко на гору йде, Колесом ясное на гору йде, ...Горою сонечно колесе...») [9:70–71]. Серед найвідоміших та найдавніших образів української міфології відзначають сонце у вигляді кола, колеса, колісниці, прядок, паляниці, золотого яблука, а серед тварин-символів сонця називають золоторогого оленя [1:23–25]. У веснянках часто згадується колесо – крокове, вербове, яке «видить много дива», тобто все на світі бачить. У такого колеса дівчата питають, чи не бачило воно, куди поїхав милий. На свято Купала в Україні є звичай спускати з пагорба вогненне колесо (його обливають смолою і запалюють). Вінок (купальський, весільний, обжинковий, настінний вінок-оберіг) також уособлює сонце [1:26–27].

За міфологічними уявленнями не лише слов'ян, а й усіх праіндоевропейців, *сонце живе на верхівці світового дерева і звідти посилає свої промінці на землю у вигляді різних істот або речей*. Подібні приклади знаходимо у записках О. О. Потебні: «В польской колядке небесное древо, явор, ...по вине райских птиц обсыпает золотую резь, а девица собирает это золото (згадаймо про золото як алегорію дівочої вроди – О. Т.)... Сокол сносит с небесного древа на землю огонь...(золото є одночасно небесним сонцем і земним вогнем – О. Т.). В индоевропейском представлении туча – это гора и скала, а солнечный свет – золото» [12:408–409, 411]. Порівняймо із болгарським повір'ям про те, що сонце – це золотий дзвін, який висить у небі, або ж божество, яке вирішує одружитися на земній дівчині і з цією метою опускає до неї золоту гойдалку, аби на ній підняти дівчину на небо [17:190]. В українській міфології, зокрема в «Казці про вугляра», сонце – це Дідо-Всеїдо, яке має золоте волосся, що надає могутності його власнику; у загадках про сонце фігурує золотий та червоний колір: «Серед моря-моря стоїть червона комора», «За лісом, за пралісом золота діжа горить» [1:24].

У християнській традиції атрибут «золотий» має безпосереднє відношення до *Бога, Богородиці, ангелів і святих*. До прикладу, у східнослов'янських замовляннях Св. Юрій зачинає худобу золотими замками і ключами; Св. Микола сурмить у золоту трубу; на горі стоїть золотий монастир, де у золотому кріслі сидить Михаїл-архангел чи Богородиця; Божа Мати накриває людей золотою ризою, скатертиною, має золоті ключі і хрест; за польським повір'ям, Бог сидить на небі на золотому троні, від якого розходить ся сонячне проміння [17:190–191]. О. О. Потебня наводить приклад військової ритуальної дії, коли у хід війни втручається Світлий Янгол та кидає у захоплене місто золоте яблуко – блискавку (сонячний символ – О. Т.): «К войску, идущему на пруссаков и поморян, явился чудесным образом прекрасный юноша в белой блестящей одежде. Когда войско приблизилось к укрепленному городу поморян, он бросил на город золотое яблоко и исчез. Это было предвестием победы... Светлый Ангел, может быть, заменил здесь гром... Яблоко, по славянским, впрочем, очень не ясным свидетельствам, тоже связывается с громом и молнией» [12:129]. У даному сюжеті бачимо і архаїчнішу за християнську символіку одного з головних язичницьких богів – Зевса, Перуна, Хмарогонця, «Громовержця», Бога-Сонця тощо. Дослідники української етнокультури наводять відомі сонячні символи – «золоті яблука», «золота птиця – Жар-птиця» [6:253].

Разом з тим, «золотий» ознака і атрибут *потойбічного світу* та всього, що до нього прямує:

у замовляннях бачимо золоту корону та золоті роги у місяця; шлях, всипаний золотом; золотокорий дуб із золотим корінням, на якому лежить золоте гніздо, а в ньому сидить крук чи орел із золотими крильми, дзьобом чи очима; у казковому тридесятому царстві, що має всі ознаки світу мертвих, все довкола розмальовано у золотий колір. Популярний персонаж підземного царства – *Змій*, що приносить чи охороняє гроші та розсипає золоті іскри, – обов'язково золотий: із золотими ріжками, золотою головою, золотими крильми, із золотим каменем у пащі тощо [17:191].

В міфології слов'ян золотий колір асоціювався із вогненною стихією, яка також відбиває символіку *багатства*. Так, в українській народній поезії існує приповідка про те, що золото й вогонь і приваблюють людину, і страшать водночас: «Із золотом, як із огнем, тепло і страшно»; золото – це ознака нечесно нажитого багатства, також, у поєднанні з вогнем, ознака жадібності і скупості: «Чужими руками добре вогонь загортати, а своїми золото брати» [6:253–254]. До широко відомих у слов'янській культурі духів вогню належать Цар-вогонь, Вогненний Змій та Юж. Останній мав здатність збагачувати своїх коханок золотом, дорогоцінним металом та коштовним камінням, але навзамін забирати в них здоров'я чи й саме життя [8:145, 148]. У цілому ряді українських фольклорних текстів червоний та золотий кольори є ознакою нечистої сили. Вона може обернутися блискучими, металевими або червоними предметами: коралями, поясами, каблучками тощо. Якщо дівчина підбере цю річ, до неї почне літати вогняний змії... Він наділяє багатством, яке не приносить щастя. Звідси походить вираз про гроші, які обпалюють [1:63].

Досліджуючи мову казок та загадок, О. О. Потебня описує *Змія* як такого, що, по-перше, *охороняє багатство потойбічного світу*: «По сербському повер'ю, под лециною, на которой выросла омега, есть змея с дорогим камнем на голове и ещё бог знает сколько других сокровищ» [12:231]. Порівняймо із болгарським віруванням про змію, яка виходить із землі у Страсну суботу та тримає у пащі чарівний золотий камінь; кожен, хто його дістане, зможе здійснити будь-яке бажання. За сербським віруванням, якщо під порогом будинку закопати змію та зуміти виростити з неї дерево, то по ночах воно буде приносити господарям дому золоті монети [17:191]. По-друге, за слушною думкою О. О. Потебні, *Змій ховає сонце*: «Змей скрывает светила и есть враг солнца... В малороссийской загадке назван темнотою... В словацкой сказке у царя был конь с солнцем на лбу, которое светило, как настоящее солнце. Этого коня похитил змей, и настала тьма...» [12:289, 304]. Бог, Перун або янголи можуть перемогти Змія та відвоювати сонце: «Дождь представляется ...

кровью, текущею из поражённого перуном змея» [12:304]. В українській казці про вкрадене сонце оповідається: «Були Змії такі, що здійняли із неба Сонце і Місяць і світили собі у покою» [1:24]. Протиставлення небесного та підземного вогню відображене в українському фольклорі казковим мотивом знищення змія за допомогою вогню. Так, в українських замовляннях зміюці погрожують: «Гад, гад, гад, камінь або трава, пісок горить, тебе спалить, і я горю, тебе спалю» [1:65]. Таким чином, Змій як господар / охоронець підземного царства мертвих вступає у боротьбу із силами небесного царства за владу над сонцем і світом. Багатство ж знаходиться лише у володінні Змія та нечистої сили. Тому українське прислів'я каже: «Срібло-злото тягне чоловіка в болото».

Досліджуючи мову казок, О. О. Потебня знаходить підтвердження *отождженню Змія та Кощея, Змія та велетня, сина Баби-Яги, або Змія та самої Баби-Яги, Баби-Яги та Матері сонця*, які разом є представниками потойбічної реальності. Міфологи заперечують факт такого отождження: «В главе о Бабе-Яге О. О. Потебня отождествляет разных сказочных персонажей друг с другом и с персонажами языческих мифов на том основании, что им приписываются сходные функции... При ограниченном количестве ситуаций сказки и однообразии функций её персонажей такая методика приводит к тому, что уравниваются друг с другом самые разные персонажи, а сказка предстаёт как бесконечное варьирование одних и тех же мифов» [18:445]. Однак можна стверджувати, що всі вище перелічені персонажі пов'язані із золотою атрибутикою хтонічного світу, однаково виступають охоронцями потаємного підземного багатства, можуть заволодівати молодою дівочою вродою, яка пов'язана із золотим кольором: «В русской сказке ...Иван Горох (Покатигорошек) выручает у змея свою сестру, Василису, золотую косу, не покрытую косу... У змея (Кощея) золотой дворец на серебряном столбе. Дворец повергается при приближении змея (як і хатинка Баби-Яги – О. Т.)... В хорватском варианте сказки богатырь хитростью убивает трёх змеев, и после каждой победы добывает по замку (медному, серебряному и золотому), который вертится на сорочьей ноге. Эти замки-царства прячутся в яички (подобно до Кошеёвой смерти на кінці голки та в яйці – О. Т.)... Встречать богатыря может баба – мать змея ... В словацкой сказке богатырь на пути приходит в три замка: оловянный, серебряный и золотой... Ежи-Баба и её сын-великан едят оловянные, серебряные и золотые галушки» [12:285–286].

О. О. Потебня, описуючи сакральну функцію Баби-Яги, золотоволосої царівни, красуні-нареченої, нагадує про *важливу роль жінки у міфопоетичній проекції всесвіту*: «...Вообще

мысль мужчины шире, подвижнее, изменчивее в силу новых входящих в неё стихий, чем мысль женщины, заключённой в кругу медленно изменяющегося домашнего быта, более близкой к природе и неподвижному разнообразию её явлений. Женщина – преимущественно хранительница обрядов и поверий давно застывшего и уже непонятного язычества» [13:8]. До сакральних жіночих образів, описаних вченим, належать і описані О. О. Потебнею істоти жіночої статі, однорідні із слов'янськими Вілами чи германськими Валькіріями. Подібні до скіфських амазонок, які жили, за легендами, у Причорномор'ї, це – жінки-воїни, які летають золотоперими павами чи голубками, воюють із цілим військом за допомогою чарівного меча, золотого шолома, роз'їжджають на золотистих конях [12:218–219].

Цікавим є той факт, що у переказах О. О. Потебні бачимо не лише хтонічних істот підземного царства (Змія, Кошея, Велетня, Баби-Яги), подібних за властивостями, а й особливості їхнього помешкання (оточення, їжі тощо), зробленого із різного виду металу – від найменш цінного, буденного, до найціннішого, золотого. Цікаво, що в якості грошового матеріалу у Київській Русі срібло використовувалося значно більше і частіше, ніж золото. Відбитки цього знаходимо у мові. Дослідник історії грошових номінацій російської мови зазначає: «Сребреник (серебреник) означало и деньги вообще, и серебряных дел мастера, и крестьянина, взявшего у феодала денежную ссуду. Сребролюбие означало корыстолюбие, сменившее более древнее название скотолубие. Бескорыстного человека до сих пор в русском языке называют бессребреник» [16:12–13]. У порівнянні із профанною картиною світу слов'ян, де *срібло* займало почесне місце серед дорогоцінних металів, сакральна картина світу зберегла протиставлення *золота* як найціннішого, «божественно-демонічного» елементу буття, іншим, допоміжним металам (сріблу, міді, олову тощо), звичним для земного світу, світу людини.

Золото у поєднанні (чи протиставленні) із іншими металами як приналежність до потойбічного світу знаходимо у багатьох прикладах казкових сюжетів, зібраних та прокоментованих О. О. Потебнею. Так, в одній із кімнат Єжи-Баби (персонажа словацької/сербської демонології), в яку вона нікому не дозволяє заглядати, одна діжка із золотом, друга – із сріблом, а третя – з міддю (подібно до хорватського варіанту казки про богатиря, трьох зміїв та три замки – О. Т.). Дівчина-прислужниця обмиває себе золотом (найціннішим атрибутом – О. Т.) і тікає, Єжи-Баба помічає розлите по підлозі золото (пригадаймо, що у міфології золото за властивостями наближається до рідини – О.Т.) і женеться за дівчиною, яка стала золотоволосою. Лише чарівним залізним гребінцем

Баба може зняти із дівочого волосся золото та повернути його собі [12:201]. Сакральне залізо виявляється міцнішим навіть за золото. У другій казці баба, яка горлала вісьмома кобилами, показала всіх своїх дочок, крім золотоволосої, яку ховала від світу [12:233]. Відомий ученому і ще один сюжет казки про золотоволосу красуню: «...Младший брат находит на пути три золотых волоса, три золотых пера и золотую подкову, нанимается конюхом к царю, ночью без огня при свете золота (золото как атрибут солнца – О. Т.) чистит коней. По доносу других конюхов (или его братьев) царь отбирает у него золото и посылает за девицей, которой принадлежат золотые волосы» [12:234]. Таким чином міфологічна свідомість уявляє ступені багатства – від найнижчого (олова, міді чи води) до посереднього (срібла) та найвищого (золота). Хоча залізо може виявитися міцнішим за золото, а інші метали – перетворитися на золото за допомогою чарівних атрибутів.

О. О. Потебня записує хорватське повір'я для пошуку *скарбу*, порівнює з індійськими та германськими міфологічними сюжетами, в яких *вода за ціннісною функцією в житті людини наближається до дорогоцінних металів та золота*: «Кто хочет найти клад, тот должен в новую неделю (в первое воскресенье по рождении месяца) до солнечного восхода во имя Отца и Сына и Святого Духа с трёх раз отрезать прут белой лещины... Первый прут, окрещённый Каспаром, первым из трёх царей, нужен при копанье золота; второй, окрещённый Бальтазаром, вторым из трёх царей, нужен при исканье серебра; третий, названный Мелихаром, – при отыскивании скрытых водяных источников... У индийских и германских народов Индра и Тор – не только боги сокровищ, добытых у змея, но и рек и источников» [12:231]. Однак загалом слов'яни вважали, що більшість скарбів приносять нещастя та закляті нечистою силою. Людина, що змогла відшукати скарб, захищений гроші, часто буває нещасливою, тяжко хворіє та передчасно вмирає або втрачає глузд. Прокляття може падати на сім'ю та нащадків шукача скарбів [17:227–228].

О. О. Потебня відзначає, що *в якості нагороди за важку працю та моральні чесноти найкоштовніше золото може стати легким на вагу*: «Сирота прибудила к избушке в лесу, где жила Ала (змея, наводящая облака)... Ала предложила девице за службу идти домой и взять себе один из сундуков. Девица, по скромности, взяла самый лёгкий. Дома открывает сундук, а в нём одни червонцы» [12:202]. Золото й троянди можуть легко сипатися з вуст доброї людини: «В царство мёртвых, принадлежащее Гольде (персонажу немецкой демонологии – О. Т.) попадают две души, добрая и злая...Добрая душа выходит на свет через золотые ворота (в которые,

по немецким песням, восходит солнце). Она становится солнечным лучом, потому что таким образом можно объяснить её золотые волосы, платье или золото и розы, которые падают у неё из уст или рассыпаются под ногами...» [12:208].

У світі сакрального *на золото здатні перетворюватися інші метали*, якщо знайти чарівну квітку підземного царства. У розвідках українського вченого знаходимо: «Чешское поверье говорит: кто достанет цветок мочерака (близького за описом до папороті – О. Т.), который цветёт синим цветом раз в семь лет, ... тот может превращать простые металлы в золото» [12:414].

Таким чином, аналіз статей знаного українського філолога і етнографа О. О. Потебні «О некоторых символах в славянской народной поэзии» та «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» довів існування спільних елементів грошової культури слов'ян, які у цілому ряді фольклорних формул народнопоетичного мовлення та ритуальних дій відбивають сакральне, міфопоетичне значення багатства в цілому та

золота, грошей зокрема. Народнопоетичне тлумачення феномену багатства включає в себе здоров'я людини, плодючість землі, юну дівочу красу, плідність та щасливу долю молоді сім'ї, довгі й веселі роки життя, добробут у господі, Божу ласку, допомогу та прихильність прашурів. Уявлення давніх слов'ян про багатство пов'язані перш за все із символікою золота, дорогоцінних металів, а звідси, метонімічно, – із потаємними скарбами, цінними природними ресурсами, первинними елементами буття, жіночим началом, небесним та потойбічним світом.

Перспективою даного дослідження бачимо аналіз міфопоетичної семантики скарбу як табуйованого елемента грошової культури, демонізації злиднів як уособлення бідності, необхідності на протигагу багатству у слов'янській міфології. Цінним матеріалом можуть слугувати українські пісні, записані О. О. Потебнею, зокрема тексти його двотомника «Объяснения малорусских и сродных народных песен».

Література

1. 100 найвідоміших образів української міфології / [під заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика]. – К. : «Автограф»; Книжковий дім «Орфей», 2007. – 460 с.
2. Большой экономический словарь / [под ред. А. Н. Азрилияна]. – М. : Институт новой экономики, 2007. – 1472 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
4. Гроші та кредит / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.] – К. : Либідь, 1992. – 331 с.
5. Енциклопедичний словник бізнесмена : менеджмент, маркетинг, інформатика / [під заг. ред. М. І. Молдованова]. – К. : Техніка, 1993. – 856 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Іваненко О. В. Слов'янська міфологія у творчості О.О. Потебні / О. В. Іваненко // Наукова спадщина О. О. Потебні у слов'янському культурному просторі: [зб. наук. праць / ред. колегія : В. М. Бріцин, В. В. Жайворонок та ін.]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 75–87.
8. Киреевский И. Р. Мифы древних славян / И. Р. Киреевский. – Харьков–Белгород : «Клуб семейного досуга», 2010. – 240 с.
9. Назаров Н. А. Индоевропейское происхождение формул украинского фольклора : сучасна інтерпретація спостережень О.О. Потебні / Н. А. Назаров // Мовознавство – 2015. – № 6. – С. 66–71.
10. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: статті і фрагменти / О. Потебня; [упорядкування і вступ. ст. Юрія Шевельова] / – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1992. – 156 с.
11. Олександр Потебня : Сучасний погляд // Матеріали міжнародних читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харківської філологічної школи. – Х. : Майдан, 2006. – 224 с.
12. Потебня Александр. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. А. Потебня // Символ и миф в народной культуре; [сост. А. Л. Топоркова] – М. : Лабиринт, 2007. – С. 92–328.
13. Потебня Александр. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня // Символ и миф в народной культуре; [сост. А.Л. Топоркова] – М. : Лабиринт, 2007. – С. 5–91.
14. Райзберг Б. А. Психологическая экономика / Б. А. Райзберг. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 432 с.
15. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева – М. : ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
16. Рябченко Н. Г. Действие внутренних и внешних факторов языкового развития в истории русских денежных наименований. Автореф. дис... канд. филол.н. / Н. Г. Рябченко. – Одесса, 1966. – 23 с.
17. Славянская мифология. Энциклопедический словарь / [отв. ред. С. М. Толстая]. – М. : Международные отношения, 2002. – 512 с.

18. Топорков А. Л. Работы А. А. Потебни о народной поэзии / А. А. Потебня // Символ и миф в народной культуре; [сост. А. Л. Топоркова]. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 443–447. – (Серия «Разыскания в области филологии, истории и традиционной культуры: Rare texte»).

19. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності / В. Ю. Франчук. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.

20. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисицький. – К. : «Скарби», 1998. – 288 с.

УДК 811.161.1'373

О. В. Піскунов, К. А. Тищенко

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Методологічні засади порівняльно-історичних досліджень українських мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст.

Піскунов О. В., Тищенко К. А. Методологічні засади порівняльно-історичних досліджень українських мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. У статті детально проаналізовано методологічні засади порівняльно-історичних досліджень українських мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст., зокрема П. О. Бузука, А. Ю. Кримського, К. Т. Німчинова, Є. К. Тимченка та ін. Вивчено реалізацію методологічних поглядів цих мовознавців у працях з історії східнослов'янських мов. Показано новаторський характер тверджень учених для подальшого розвитку мовознавства. Доведено, що названі українські дослідники, які зверталися до історичного й порівняльного методів, стали продовжувачами традицій учених Харківської, Московської, Казанської шкіл.

Ключові слова: метод дослідження, історичний метод, порівняльний метод, джерела вивчення історії мови, хронологізація мовних явищ.

Піскунов А. В., Тищенко Е. А. Методологические принципы сравнительно-исторических исследований украинских языковедов 70-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в. В статье детально проанализированы методологические принципы сравнительно-исторических исследований украинских языковедов 70-х гг. XIX в. – 30-х гг. XX в., в частности П. А. Бузука, А. Е. Крымского, К. Т. Немчинова, Е. К. Тимченко и др. Изучена реализация методологических взглядов этих языковедов в трудах по истории восточнославянских языков. Показан новаторский характер утверждений ученых для последующего развития языкознания. Доказано, что названные украинские исследователи, которые обращались к историческому и сравнительному методам, стали продолжателями традиций ученых Харьковской, Московской, Казанской школ.

Ключевые слова: метод исследования, исторический метод, сравнительный метод, источники изучения истории языка, хронологизация языковых явлений.

Piskunov O. V., Tyshchenko K. A. Methodological foundations of the comparative-historical studies of Ukrainian linguists of the 70's of the XIXth century – 30's of the XXth century.

The article thoroughly analyzes the methodological foundations of the comparative-historical researches of Ukrainian linguists of the 70's of the XIXth century – 30's of the XXth century, in particular, such scientists' as P. O. Buzuk, A. Yu. Krymskyi, K. T. Nimchynov, Ye. K. Tymchenko and others. The implementation of the methodological views of these linguists in the works on the history of the East Slavic languages is studied. The innovative character of the scientists' statements for the further development of linguistics is shown. It is proved that aforementioned Ukrainian researchers, who referred to historical and comparative methods, became the continuators of the traditions of scientists from Kharkiv, Moscow, and Kazan schools. It is defined that for the linguistic works of Ukrainian scientists of the 70's of the XIXth century – 30's of the XXth century is typical the usage of the historical (A. Yu. Krymskyi) and comparative-historical (K. T. Nimchynov) research methods. The features of the reconstruction of language phenomena, in particular, phonetic, are revealed. The important fact is that Ukrainian linguists combine the relative and absolute chronology, studying the phenomenon of vocalism and consonantism. The relevance of the in-depth study of all components of comparative-historical and historical methods in the Ukrainian linguists' studies of the indicated period is emphasized.

Key words: method of research, historical method, comparative method, sources of language history studying, chronologization of language phenomena.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення лінгвістичної спадщини минулого завжди є актуальним для науки. Відомо, що наукові

здобутки українських мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. достатньо часто стають об'єктом дослідження сучасних лінгвістичних поглядів. Зокрема, це стосується методологічних поглядів П. О. Бузука, А. Ю. Кримського, К. Т. Німчинова, Є. К. Тимченка та ін.